

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І КЛАСИФІКАЦІЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Россоха Володимир Васильович

доктор економічних наук, професор,

головний науковий співробітник,

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Під диверсифікацією (від лат. *diversus* – різний і *facere* – робити) в широкому сенсі розуміється різноманіття, різносторонній розвиток, а під диверсифікацією виробництва – одночасний розвиток багатьох, не пов'язаних між собою видів діяльності, розширення асортименту виробів. У словнику диверсифікація характеризується як «надання чому-небудь різнобічного, комбінованого, багатогалузевого характеру», «поширення господарчої діяльності на нові сфери (розширення номенклатури продукції, видів наданих послуг тощо». Водночас диверсифікація виробництва визначається як «стратегія зменшення ризику фірми за допомогою розподілу інвестицій та інших ресурсів між декількома напрямками діяльності – виробництва різнорідних товарів та надання різних послуг», а також «проникнення фірм у галузі, які не мають прямого виробничого зв'язку або функціональної залежності від основної галузі їх діяльності» [1, с. 220].

В економічній енциклопедії тлумачення терміну диверсифікація зводиться до його характеристики як «розширення номенклатури продукції» та «вихід за межі основного бізнесу, проникнення в нові галузі та сфери господарства». Далі ці два положення в енциклопедії деталізуються [2, с. 344].

У науковій літературі термін «диверсифікація» розглядається з двох позицій. *По-перше*, як економічна категорія, що являє собою абстрактне логічне поняття, яке в узагальненому вигляді відображає певні стійкі зв'язки і залежності в економічних явищах і процесах. Інакше кажучи, як теоретичне вираження, мислену форму реально існуючих певних умов економічного життя підприємства (суспільства). *По-друге*, як поняття, яке є продуктом абстрактного мислення, уявлення, з'ясування суті чогось на основі досліджень, узагальнень, врахування навичок і досвіду, що відображають реалії господарського буття.

Категорія диверсифікації внутрішньо окреслює, насамперед, окремі аспекти сторін, конкретні ланки зв'язків, процесу збільшення та урізноманітнення видів і сфер економічної діяльності. Вона характеризується більших обсягом, але меншим змістом, оскільки репрезентує сутнісне наповнення окремих понять без їх індивідуальних, одиничних ознак

і властивостей відповідно до її предмету. На відміну від економічної категорії, поняття диверсифікації вирізняються більшим змістом, але меншим обсягом. Тобто поняття дають змістовні уявлення про реально існуючі або абстрактні об'єкти, процеси та явища, а також їх взаємозв'язки, що досягаються внаслідок виділення та фіксації загальних і специфічних ознак і властивостей [3].

Відповідно існують поняття «диверсифікація економіки», «диверсифікація діяльності підприємства», «диверсифікація виробництва», в яких диверсифікацію визначають як явище, процес і як стратегію. Диверсифікацію пов'язують також з уникненням частини ризику при розподілі капіталу між різними видами і сферами виробництва, оскільки надмірне поглиблення спеціалізації значно підвищує ризик у роботі підприємства [4].

У аграрному секторі економіки ознакою диверсифікації є розширення видів господарської діяльності з метою зменшення ризиків і підвищення стабільності доходів. В сучасних умовах господарювання виділяють поняття таких основних видів диверсифікації, як виробнича, продуктова, технологічна, переробна, ринкова, фінансова, енергетична та не аграрна (рис. 1).

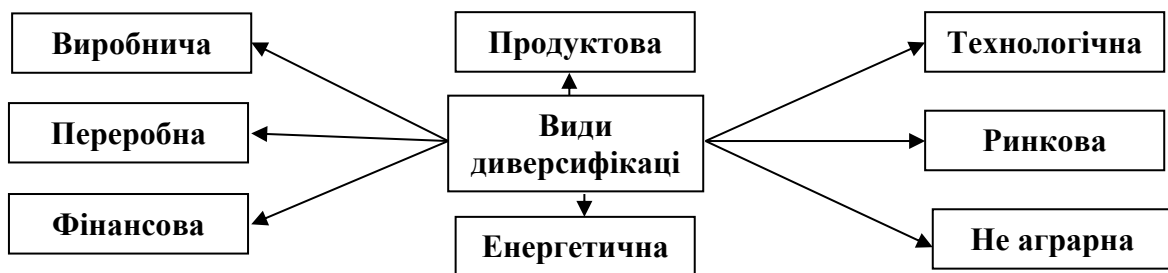

Рис. 1. Види диверсифікації в аграрному секторі

Виробнича диверсифікація базується на поєднанні галузей виробництва різних видів рослинницької і тваринницької продукції. Проте в сучасних умовах господарювання значна частина господарств зосереджена на вузькоспеціалізованому рослинницькому напрямі виробництва. У структурі валової продукції рослинництва нині займає 70–80%, а тваринництво 20–30%. В рослинництві превалює експортна орієнтація виробництва комерційних культур (пшениця, кукурудза, соняшник, ріпак), які приносять більший дохід. Такий стан справ зумовлений також вадами аграрної політики України.

Продуктова диверсифікація спирається на розширення виробництва продукції рослинництва і тваринництва для зниження ризиків через розподіл діяльності для виробництва різних видів продукції і підвищення прибутковості. Розширення асортименту продукції водночас сприяє

адаптації до нестабільних умов ринкового середовища, підвищенню ефективності та знаходженню нових ринків. За своєю суттю, це стратегія виживання і розвитку аграрних підприємств. Особливостями продуктової диверсифікації є орієнтація на попит та етапи виробництва, що включають вирощування → переробку → продаж продукції та інвестиції для придбання для цього додаткових засобів виробництва.

Технологічна диверсифікація спрямована, передусім, на адаптацію до кліматичних змін. Вона здійснюється шляхом впровадження ресурсозберігаючих технологій для збереження вологи в ґрунті, особливо в степовій зоні, включає системи точного землеробства, які дають змогу додатково економити добрива, GPS-навігації для економії пального, використання дронів для моніторингу полів. Важливого значення технологічна диверсифікація набуває в умовах переходу до сталого розвитку, зеленої і циркулярної економіки та органічного виробництва сільськогосподарської продукції, що зумовлює необхідність впровадження селекційних технологій, використання біодобрив, мікробіологічних препаратів, які фіксують азот, розчиняють фосфор, покращують живлення і ріст рослин, сприяють покращенню родючості ґрунту і захисту культур від хвороб і шкідників.

Особливістю переробної диверсифікації в аграрному секторі є розширення діяльності сільськогосподарських підприємств шляхом переробки власної сировини і створення доданої вартості (20–40%). Перехід від продажу сировини до виробництва готової продукції зменшує залежність від коливань цін на сільськогосподарську сировину, підвищує ресурсоефективність через використання відходів виробництва, стабілізує доходи господарств.

Ринкова диверсифікація включає розширення ринків збуту для зменшення залежності від одного покупця, або виду продукції, а також побудову коротких ланцюгів реалізації продукції, що знижує логістичні витрати. Значною мірою вона пов'язана з нестабільністю аграрних ринків, сезонністю виробництва, ціновими коливаннями на аграрну продукцію в окремих регіонах та курсом валют. Водночас здійснюються продажі через різні торговельні канали: на місцевому ринку, у фермерських магазинах, супермаркетах, а також онлайн-продажі та продажі через соціальні мережі, особливо різноманітної крафтової продукції малих підприємств. Ринкова диверсифікація дедалі більше спирається на потреби різних груп покупців, що включають сегменти масового споживача, переробних компаній, закладів харчування та органічного сегменту на внутрішньому і зовнішньому ринку. Це дає змогу компенсувати втрати на одному ринку прибутками на іншому й стабілізувати фінансові результати.

Фінансова диверсифікація спирається на розподіл джерел доходів, які при нестабільному ринковому середовищі підтримують один одного і

бізнес стає значно стійкішим до криз. Це критично важливо в умовах воєнних ризиків, що спричиняють зростання проблем з логістикою. Фінансові інструменти диверсифікації включають форвардні контракти, страхування врожаю, державні програми підтримки галузі пільговим кредитуванням (5–7–9%). Фінансово диверсифіковане підприємство при розподілі інвестицій розширює види сільськогосподарської діяльності й проникає в інші види бізнесу, співпрацює з інвесторами для розширення господарської діяльності.

Енергетична диверсифікація в аграрній сфері характеризується використанням поновлюваних джерел енергії, що включають сонячну і вітрову енергетику, а також побічної продукції (солома, кукурудзяні стебла, гній і відходи тваринництва) для отримання теплової енергії і біогазу, вирощуванням енергетичних культур для виробництва біоетанолу, біодизелю, пелет і брикетів для власних потреб і реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринку. Це зменшує залежність від одного виду енергоносія і сприяє підвищенню енергетичної автономності господарства. В умовах російської агресії і блекаутів ця енергетика набуває стратегічного значення і все більше переконує, що сільське господарство може повністю забезпечувати свої енергетичні потреби поновлюваними видами енергії. Обмеження у напрямі енергетичного розвитку зумовлені лише високими стартовими інвестиціями з окупністю 5–10 років та нестабільністю генерації від сонця і вітру.

Не аграрна диверсифікація зводиться до розвитку додаткових напрямів, безпосередньо не пов'язаних з сільським господарством. До них відносимо зелений і агротуризм, переробку деревини, надання послуг з оренди техніки, торгівлі, транспортні послуги тощо. Це змінює модель бізнесу з виробника сільськогосподарської продукції у багатопрофільну компанію. Не аграрні види діяльності зменшують фінансові ризики нестабільності доходів від сільськогосподарських видів діяльності. Водночас вони створюють робочі місця у сільській місцевості, зменшують трудову міграцію населення, сприяють розвитку місцевої інфраструктури, гнучкості й адаптації сільськогосподарського підприємства до ринку.

Організаційний механізм цих видів диверсифікації реалізується через форми організації процесу здійснення їх, а саме (рис. 2):

Рис. 2. Форми диверсифікації в аграрному секторі

- внутрішньої (органічної) диверсифікації силами аграрного підприємства у формі створення підрозділу для виробництва нового виду продукції, або надання послуг за рахунок використання власних ресурсів і поступового розвитку цього напрямку діяльності без залучення інших структур;

- зовнішньої диверсифікації розширення виробничої діяльності шляхом взаємодії з іншими товаровиробниками через злиття або поглинання підприємств, купівлю бізнесу або створення спільних підприємств;

- коопераційної диверсифікації шляхом об'єднання підприємства з іншими виробниками для спільного використання виробничих ресурсів і зменшення витрат через створення сільськогосподарського кооперативу, спільну переробку або збут виробленої продукції;

- інтеграційної диверсифікація, що пов'язана з об'єднанням різних етапів виробництва у процесі горизонтальної інтеграції однотипних виробників, та вертикальної інтеграції виробників і переробників у ланцюзі виробництво → переробка → продаж;

- інноваційної диверсифікації на засадах впровадженні нових технологій або підходів до агротехнологій точного землеробства і використання дронів, а також виробництва органічної продукції та вирощування нішевих культур;

- комбінованої (змішаної) диверсифікації, яка базується на поєднанні кількох форм диверсифікації одночасно, що властиво для великих аграрних компаній холдингового типу.

За рівнями впровадження або масштабами впливу диверсифікація в аграрному секторі відбувається на (рис. 3):

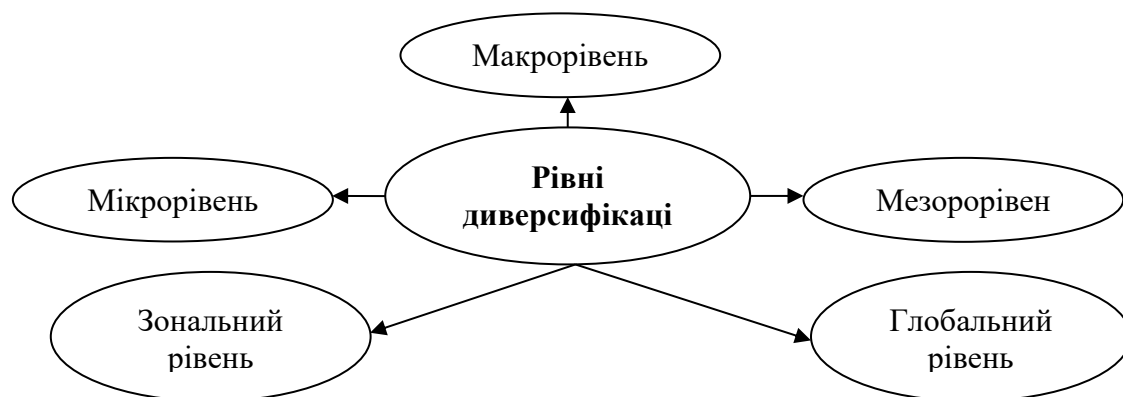

Рис. 3. Рівні диверсифікації в аграрному секторі

- мікрорівні – найнижчому і найпоширенішому рівні диверсифікації, що здійснюється в межах одного господарства з метою зміни структури виробництва, додавання галузі тваринництва до рослинництва, відкриття переробки для зменшення ризиків і стабілізації доходів;

- мезорівні – регіональному) рівні диверсифікації, що охоплює область, район або громаду з метою формування різноманітної аграрної структури в регіоні на засадах кооперації фермерів, розвитку кластерів, що сприяє розвитку місцевої економіки та ефекту синергії;

- зональному рівні, обумовленому змінами в структурі розміщення аграрного виробництва в природно-кліматичних зонах Полісся, Лісостепу, Степу й Карпат, викликаними планетарними змінами клімату;

- макрорівні – національному рівні диверсифікації, що включає державну політику підтримки розвитку різних галузей виробництва і впливає на зміни структури аграрного сектору країни;

- глобальному – міжнародному рівні, пов'язаному зі світовими ринками, з адаптацією до міжнародних стандартів, участю країни або компанії у міжнародній торгівлі, експортом аграрної продукції, виходом на нові ринки.

Проте успішний розвиток аграрного сектору зазвичай передбачає диверсифікацію на всіх цих рівнях одночасно.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Бусел В.Т. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

2. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : Мочерний С.В. (відп. ред.). Київ : Видавн. центр «Академія», 2000. Т.1. 864 с.

3. Ломоносова О. Є. Диверсифікація як економічна категорія і як поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2020. Вип. 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-33-24>.

4. Бахчиванжи Л. А., Павлова О. Ю. Диверсифікація діяльності аграрних підприємств як стратегія управління соціально-економічним розвитком. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6. С. 84–91.